

ПРОВІДНІ МОТИВИ ТВОРЧОСТІ М. М. ЦУКАНОВОЇ
(на матеріалі малої прози письменниці)

Стаття присвячена розгляду провідних мотивів творчої спадщини М. М. Цуканової на матеріалі малої прози (новел та оповідань). Основну увагу зосереджено на екзистенційних мотивах самотності, долі та дороги (шляху).

Ключові слова: *мотив, лейтмотив, образ, символ, мала проза, авторське світобачення.*

Статья посвящена рассмотрению основных мотивов творчества М. М. Цукановой на материале малых прозаических форм (новел и рассказов). Проведен анализ экзистенциальных мотивов одиночества, судьбы и дороги.

Ключевые слова: *мотив, лейтмотив, образ, символ, малая проза, авторское видение мира.*

The article is devoted to consideration of the main motives of works by M. M. Tsukanova on the basis of small prosaic forms (novels and stories). It carries out the analysis of existential motives of loneliness, destiny and the road.

Key words: *motive, keynote, image, symbol, small prose, author's vision of the world.*

Мала проза М. Цуканової, різноманітна за тематикою та проблематикою, об'єднується рядом мотивів, які є ключем до розуміння авторського світобачення. Поняття мотиву не є новим у сучасному літературознавстві, його дослідженням займалися О. Веселовський [1], В. Проп [2], Б. Томашевський [3], В. Руднев [4], Б. Гаспаров [5], А. Ткаченко [6], однак процес його становлення триває й до сьогодні. Перш за все це обумовлено розширенням меж його вживання, як зазначає Л. Щемелева: «...поширившись на сферу досліджень індивідуальної творчості й перетворившись на актуальний аспект сучасного літературознавчого аналізу, термін «мотив» поступово втрачає своє попереднє значення, яке стосувалось формальної структури твору: зі сфери «строкої» поезики він переходить у сферу вивчення світобачення та психології письменника» [7: 291]. Сучасний підхід до вивчення даного поняття спирається на досвід попередників з акцентуванням уваги на традиційності та індивідуальності мотиву. Зокрема, Н. Тмарченко трактує його як «... будь-яку одиницю сюжету (або фабули), яку взято в аспекті її повторюваності, типовості, тобто таку, що має значення або традиційне (відоме з фольклору, літератур, з жанрової традиції), або характерне саме для творчості даного письменника і навіть окремого твору» [8: 194]. Таким чином, мотив як найдрібніший повторюваний формально-змістовий елемент літературного тексту, взаємодіючи з іншими компонентами, вибудовує поліфонічний художній світ окремого твору письменника чи проектується на весь творчий доробок автора.

Зосередження уваги письменниці на мотивах самотності, долі та дороги (шляху) зумовлено її життєвими обставинами (арешт чоловіка у 1934 році та статус «дружини

ворога народу», що спричинили ізоляцію письменниці та її родини від оточуючого світу, війна, голод, еміграція) та її прагненням точно й широко писати про те, що їй добре відомо. Самотність стає лейтмотивом новели «Дощ іде». У центрі уваги письменниці історія дівчинки, доньки розкуркулених батьків, яка живе мрією помститись своєму ворогові – голові сільради – і з початком війни отримує таку нагоду. Твір авторка розпочинає рядом риторичних питань: «Чи знаєте ви, що таке самотність? Самотність, овіяна тугою, яка жене вас до тих, хто проходить повз вас, байдуже, не помічаючи, або брутально штовхає вас, звільняючи для себе шлях? Чи знайома вам осінь думок, народжених самотністю, коли серце, конаючи від холоду, засинає зимовим довгим сном?» [9: 36]. Самотність у героїні асоціюється з осінню, «суворою, жорстокою» та дрібним дощем. Краплі дощу, що падають тоскно, одноманітно, стають імпульсом, який пробуджує в її душі спогади.

Завдяки прийому ретроспекції (твір має форму новели-спогаду) перед читачем постає життя дівчини, починаючи з самого дитинства. Зображені події свідчать про те, що самотність героїні є наслідком трагічної ситуації, спричиненої соціальними змінами, а не її свідомим добровільним вибором. Після втрати рідних та домівки, дівчинка знаходить прихисток у лісовика-лісничого. Спостерігаючи за навколишньою природою, пригадуючи трагічні картини минулого, героїня розмірковує над природою людських вчинків, над законами, що діють у світі тварин, і доходить висновку, що у тварин панує «мудрий закон буття, а люди вигадали свої закони». Як засвідчують події в новелі, саме «вигадані» закони й спричинили трагічну приреченість долі дівчинки, навчивши ненавидіти.

Картини розкуркулення, поневірян дівчинки з матір'ю, байдужості людей, які проходять повз дівчинку, не помічаючи її, зустрічі з трьома школярами-однолітками, які відштовхують дівчинку, приймаючи її за мавку, наголошують на відторгненні героїні не тільки дорослим світом, а й дітьми та остаточно підривають її віру в людей. Таким чином, авторка наголошує, що самотність героїні є результатом не лише індивідуальної трагедії дівчинки внаслідок ряду соціальних чинників, а й байдужості інших людей, їх егоїстичної зосередженості на колі власних проблем.

Кульмінаційним моментом твору стає війна. Письменниця зображує її за допомогою образу бурі, сили, що знищує все на своєму шляху. Війна позбавляє голову сільради колишньої влади, даючи дівчині надію на помсту. Однак помститись власноруч героїні не вдається – голову сільради страчують німці. Доля приводить до лісу пораненого сина голови сільради, на якого і спрямовує свою ненависть дівчина. Після ночі вагань, яку авторка подає за допомогою картин сну, переносючи тим самим вибір із сфери свідомого у сферу підсвідомого, дівчина вирішує врятувати пораненого. Перемога милосердя над ненавистю та бажанням помститись засвідчує подолання дівчиною своєї самотності. У кінці новели привертає увагу мотив шляху: «Минаю село і виходжу на шлях, що стрічкою перетинає ліс і ховається в далечині, там де вбране в блакитно-золотий колір майорить щасливе майбутнє, осяяне надією <...> Гти важко, бо шлях зруйновано. Вітер тріпає моє волосся, а дощ б'є в обличчя, але груди мої здіймаються радо, бадьоро, а ступаю я твердо і впевнено. Я йду» [9: 54]. Варто зауважити, що мотив дороги у творі є наскрізним і виступає не лише сюжетно-композиційним прийомом, а й несе символічне навантаження. По-перше, дорога, якою весь час йдуть байдужі люди, відділяє світ дівчинки від зовнішнього; шлях поневірян з матір'ю символізує межу між щасливим дитинством та безталанним майбутнім. По-друге, виходячи з християнської символіки,

дорога трактується як символ життєвого шляху та випробувань, що випадають на долю героїні.

Доля як онтологічна категорія постає з роздумів авторки про існування «Вищої Мудрої Сили, що кермує всім законом буття» [10: 11]. Протиставлення мудрого закону буття законам, вигаданим людьми, що окреслюється в новелі «Дощ іде», знаходить своє продовження в «Шовковій рукавичці». Основну увагу в творі зосереджено на причинах еволюції світогляду молодого перспективного хірурга Гудими. Новела складається з двох частин: перша – зустріч давнього друга-інженера з Гудимою через двадцять років, і друга – розповідь Гудими про події, що змінили його життя. Молодого Гудиму авторка подає як людину свого часу: впевнений у собі та своїх силах, атеїст, зневажливо ставиться до менш успішних, медицину сприймає як засіб досягнення мети: «Людина була об'єктом моїх експериментів і лише з цього погляду цікавила мене» [11: 30]. Випробуванням долі стають для героя знайомство з Юлією, безсилість у боротьбі із хворобою її матері, підозри про роман Юлії з відомим співаком-тенором (підтвердження якого для Гудими й стає шовкова рукавичка), смерть Юлії через хворобу. Ці події змушують молодого хірурга обрати шлях спокути – роботу у військовому госпіталі невеликого містечка Н на далекій Півночі й переосмислити своє життя: «Так, тепер я вірю, що законом буття керує вища сила, і закон цей настільки мудрий, що перед ним можна лише схилитися, хоч би на перший погляд його проява здавалася жорстокою і несправедливою. Але це тільки наслідок порушення закону, що змушує озирнутись і побачити свої помилки, інколи якась маленька деталь, настрої, необережно сказане слово, навіть погляд, може виштовхнути з колії життя і відкинути геть на новий шлях» [11: 29]. Таким чином, переконуємось, що в окресленому творі мотив долі тісно переплетений з мотивом дороги.

Як невід'ємна складова художнього світу твору постає мотив долі в оповіданні «Сторінка одного життя». У центрі твору – історія Ганни С., написана у вигляді листів до близької подруги Одарки. Авторка пов'язує відображення долі у всій її багатоаспектності саме з образом Ганни, яка пройшла складний шлях життєвих випробувань: еміграція, смерть чоловіка. Усі трагічні та щасливі моменти свого життя героїня пов'язує з долею. Таким чином, у її уявленні доля – це не те, що буває, але те, що є завжди. Виїзд за кордон спочатку до Європи, а потім до Аргентини постає як неминучий: «Доля кинула нас в різні країни, ти опинилася в Північній Америці, я – в Аргентині» [9: 5]. Зустріч з Миколою, який під час перебування в Європі став другом, а згодом чоловіком, виконує своєрідну урівноважувальну функцію до минулих негараздів: «На щастя, доля надіслала мені Миколу, який узяв мене під свою опіку, був вірним другом і захисником...» [9: 6]. Хвороба та несподівана смерть чоловіка також була визначена: «Є, крім того, ще інша воля, яка керує нами... Чому? Чому Микола мусів загинути від такої незначної операції? Але хто може дати відповідь на це питання? Що знаємо ми про закон долі...» [9: 6]. Зберігаючи за долею неможливість пізнати її за допомогою людського інтелекту, М.Цуканова зображує долю скоріше в теїстичному ключі як «метафоричне вираження неухильної для нього [індивіда. – І.Г.] Божої волі» [12: 1005]. Однак письменниця не омине й іншої інтерпретації: «зовнішньою по відношенню до долі детермінантою (автором долі) може виступати сам суб'єкт, – доля мислиться як продукт свідомого його творення: від архаїчних уявлень до марксистського «людина – творець і господар своєї долі» [12: 1003]. Саме так розуміє долю Микола, сильна особистість. Він звик керувати своїм життям і брати

відповідальність за інших: «...мав оптимістичну вдачу і завжди казав, що кожний може досягти того, чого бажає, лише потрібна воля і певність себе» [9: 6]. Спростуванням його життєвої концепції стає несподівана і безглузда смерть під час видалення апендициту. Водночас його смерть стає аргументом на користь попередньої інтерпретації долі як втілення Божої волі.

Тракування долі як вищої сили в оповіданні «Сторінка одного життя» виступає в діалектичній єдності з індивідуальною долею – умовами життя, життєвим шляхом і тим, що на ньому виникає. Центральною у творі постає саме доля жінки, її місце, роль та мета існування: «Що знаємо ми про закон долі, яка керує нашим життям, та про мету нашого існування?» [9: 6].

У тісному зв'язку з мотивом пошуку долі виступає романтичний мотив мандрів. Ганна порівнює емігрантів з «вічними мандрівниками», згадує про «час наших мандрювань та поневірянь по таборах». Через мандри та випробування долі Ганна потрапляє до родини інженера, у якій і знаходить порятунк від самотності. Фінал твору свідчить про синтез традиційного та феміністичного бачення ролі жінки. Ганна, залишаючи за собою право керувати своїм життям, вбачає мету свого існування в піклуванні про доньку та нового вихованця Еді. Відкритість фіналу є умовною. У читача не залишається жодних сумнівів про подальшу долю героїв: прохання Тіани до сеньйора стати її батьком сприймається Ганною з покірливістю долі: «...зустрівши погляд патрона, усміхнений і тріумфальний, лише одвернулася і, з почуттям фатальної безнадійности, заплущила очі» [9: 35]. Отже, доля Ганни була визначена Божою волею від самого початку, і всі випробування її були необхідною передумовою «нового» життя з вихованцем та його батьком. Така недовольність, як слушно зауважує В. Фащенко, «ще різкіше підкреслює ідейно-тематичну вичерпаність предмета зображення: про нього сказано все, що треба було для задуму» [13: 152]. Крім того, в оповіданні «Сторінка одного життя» доля постає і в значенні талану як бажаного щасливого життя. Для Ганни пошуки «нового життя» в далекій країні і стають можливістю віднайти свою долю-талан.

Життєві реалії еміграційного життя зображує у М.Цуканова в новелі «*Dama de posche*». Твір написано від першої особи у формі звертання оповідача до уявного реципієнта, що створює враження повної обізнаності оповідача й максимально зближує його з читачем. Крім того, дана форма оповіді дозволяє підкреслити типовість зображеної ситуації для еміграційного середовища.

Роки страждань, війну, голод, табори, «непевність завтрашнього дня, зневіру на право існування» герой залишає в минулому, переїхавши до Аргентини. Однак, на цьому випробування героя не закінчуються: «...ви відчуваєте в собі величезну силу на боротьбу, на здобуття свого права на життя, віру в перемогу. Навіть перші поразки, неможливість знайти відповідну роботу не охолоджують вашої спраги. Ви працюєте десь по фабриках, заводах, міняючи фахи з легкістю експериментатора, доки не стикаєтесь з якимось дуже ініціативним італійцем, з яким товаришуєте, і врешті разом з ним закладаете маленьку керамічну фабричку... Спочатку багато жертвенної праці, зусиль, часом занепад, але врешті перемога» [9: 153-154]. М. Цуканова, зображуючи непрості випробування, які довелося долати героєві, зазначає, що шлях до успіху в новій країні призвів до втрати індивідуальності, «злиття з натовпом», втрати національної приналежності. Герой прагне відмежуватись від минулого і стати своїм в новій країні. У процесі пошуку музично об-

дарованої піаністки, чий імпровізований концерт герой почув під час нічної прогулянки містом, герой знайомиться з покоївкою Лесею. Вона виявляється україркою, яка до того ж впізнає в героєві земляка, бо п'ять років тому чула його гру в ансамблі у «Просвіті». Прямо протилежною є реакція героїв на зустріч: «...ви почуваете, якщо не ненависть, то у всякому разі велику нехть до цієї дівчини, що мала типові карі очі, досить широкі темні брови і була вашою землячкою. Коли б ви не були так неприємно вражені, то можливо зауважили б, що ці очі зовсім не є негарні, навпаки, глибокі, мінливі, зі здібністю віддзеркалювати найтонкіший духовний рух. В цю хвилину вони сяли справжньою радістю, ніби зустріли щось близьке, очікуване і зворушливо приємне» [9: 160]. Власний егоїзм не дозволяє героєві визнати здатність інших емігрантів прагнути і досягати поставленої мети, тому розповідь Лесі про те, що господиня дозволяє їй вчитися, викликає в уяві героя лише думки про вивчення швейної справи або стенографії. Саме у зв'язку з образом Лесі мотив дороги набуває трагічного потрактування, адже не всім емігрантам вдається знайти своє місце в новій країні, не вдалося його знайти й Лесиному батькові: «Тато вмер два роки тому. Він був професором, але тут в Аргентині працював як садівник <...> в цьому будинку. «Професор», думаєте ви, ха, на еміграції всі є професори, магістри, інженери і т. інше» [9: 160]. З'ясування того, що талановитою виконавицею-піаністкою виявляється не красуня-господиня будинку, а покоївка Леся стає для героя несподіванкою. Вихід героя з будинку господині, символізує продовження його шляху, а намір поговорити з Лесею наповнює його мандрівку змістом його думки спроектовані у завтрашній день, у якому «блискуче боженятко пустоблиска вже не займатиме панівного місця». Фінал твору свідчить про надання героєм переваги духовній сфері людського життя й віднайдення свого місця в оточуючому світі. Таким чином, можемо зробити висновок, що мотив шляху М.Цуканова зображує в царині світової літературної традиції, за якою «кінець шляху – мета руху, де знаходяться найвищі сакральні цінності світу або те випробування (небезпека, загроза), яке, відкриває доступ до цих цінностей» [14: 352].

Отже, твори малої прози Марії Цуканової, об'єднуються низкою мотивів, які не лише «повторюються, варіюються і перегукуються між собою» [4: 291], а й взаємно обумовлюють один одного. Самотність постає як випробування долі («Дош іде»), як дорога спокути здійснених помилок («Шовкова рукавичка»), як поштовх до віднайдення свого місця у світі («Сторінка одного життя»). Кожен з героїв проходить свій шлях до подолання самотності, однак окреслений мотив у новелах та оповіданнях письменниці має не лише індивідуальний характер, а й проєктується на явища національного («Сторінка одного життя»), «*Dama de noche*» та загальнолюдського («Шовкова рукавичка») масштабу. Цікавим є й потрактуванні мотиву смерті, який, з одного боку, постає як кінець шляху деяких героїв («Сторінка одного життя», «Шовкова рукавичка»), з іншого як першопричина самотності («Дош іде») і сприймається як Божа Воля («Сторінка одного життя»), як реалія життя, явище з яким важко змиритись, але якому не можна зарадити («Дош іде»). Таким чином, сукупність зазначених мотивів у поєднанні з іншими формально-змістовними елементами відтворює поліфонічну картину художнього світу новел та оповідань М. Цуканової.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М. Высш. шк., 1989. – 404 с.
2. Пропп В. Я. Морфология сказки / В. Я. Пропп. – М. : Наука, 1969. – 168 с.
3. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 334 с.
4. Руднев В. П. Мотивный анализ / В. П. Руднев // Энциклопедический словарь культуры XX века. – М. : Аграф, 2001. – С. 256 – 258.
5. Гаспаров Б. М. Литературные лейтмотивы: Очерки русской литературы XX века / Б. М. Гаспаров. – М. : Наука, 1994. – 304 с.
6. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства / А. Ткаченко – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003 – 448 с.
7. Щемелева Л. М. Мотивы поэзии Лермонтова/Л. Щемелева // Лермонтовская энциклопедия. – М. : Сов. энциклопедия, 1981. – С. 290 – 291.
8. Теория литературы: В 2 т. [под. ред. Н. Д. Тмарченко]. – Т. 1. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 512 с.
9. Цуканова М. М. На грані двох світів / М. Цуканова [Вибір з творів]. – Буенос-Айрес : Вид-во Ю. Середняка, 1968. – 258 с.
10. Онацький Є. Марія Цуканова – зворушлива людяність / Онацький Є. // М. Цуканова [Вибір з творів]. – Буенос-Айрес : Вид-во Ю. Середняка, 1968. – С.7 – 12.
11. Цуканова М. М. Їхня таємниця: Записки мистця / М. Цуканова. – Буенос-Айрес : Вид-во Ю. Середняка, 1991. – 210 с/
12. Можейко М. А. Судьба / Можейко М. А., Балцевич С. Я. // Новейший философский словарь. – Минск : Книжный дом, 2001. – С, 1003 – 1006.
13. Фащенко В. В. Новелістична композиція (мікро- і макроструктура) / В. В. Фащенко // Фащенко В. В. Із студій про новелу. Жанрово-стильові питання. – К. : Рад. письменник, 1971. – С. 15 – 66.
14. Топоров В. Н. Путь // Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. – Т. 2. – М. : Сов. энциклопедия, 1982. – С. 352